

KOMIL AVAZNING "SOZANDA" ASARI TARIXIY ROMAN SIFATIDA

*Baxtiyorova Muxlisa**Urganch davlat universiteti magistranti*

ANATATSIYA: Ushbu maqolada yozuvchi Komil Avaz qalamiga mansub "Sozanda" romani tahlilga tortilgan. Asar syujeti, qahramonlar xarakteri, romanning o'ziga xos xususiyatlari, badiiy timsollar, asarning badiiy qiymati, sozandalar va oddiy xalq hayoti bilan bog'liq lavhalar tadqiq qilingan. Asarda foydalanilgan hikmatlar, naqlar, xalqona iboralar, yozuvchi mahorati, asarning umumiy g'oya va mazmunini ochib berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: roman, adib, sozanda, xarakter, badiiy timsol, Xonliklar davri, sho'ro hokimiyati, qatag'onlar.

Milliy istiqlol davri badiiy adabiyotimizning go'zal durdonalaridan biri bo'lmish Komil Avazning "Sozanda" romani XIX asarning oxirgi choragi va XX asrning 40-yillari voqealarini gavdalantirgan. Yozuvchi asardan o'rin olgan Muhammad Rahimxon soniy–Feruz, uning saray mulozimlari va boshqa tarixiy shaxslar bilan bog'liq voqealarni yoritishda tarixiy manbalardan, xususan, Ogahiyning "Riyoz ud-davla" va Bayoniyning "Shajarai Xorazmshohiy" asarlaridagi ma'lumotlardan unumli foydalangan. Romanda Xorazm xalqining yarim asrdan oshiq muddatni qamrab olgan hayoti, davlat va xalq taqdiri real tarixiy shaxslar va badiiy to'qima obrazlarning uzviy bog'liqligida aks ettiriladi.

Darhaqiqat, yozuvchi uch tarixiy davrdagi xalq hayotini yaxlit asar holda, yuksak badiiy bo'yoqlarda tasvirlaydi. Muhammad Rahimxon soniy–Feruz davridagi adabiyot va san'atning gullab yashnashi, Isfandiyorxon davri talotumlari, Sho'rolarning yolg'on "Hurriyat" niqobidagi bosqinchiliklari yuksak badiiy mahorat bilan o'quvchi ko'z o'ngida gavdalantiriladi.

Asarda bosh qahramonlar Qutlug'murod, otasi Sultonmurod, onasi Oliya, rafiqasi Qamarsulton, ustoz Abdirim bangilar asosiy voqealar fonida turadi. Asarning asosiy syujeti Qutlug'murodning Qamarsulton ismli sarrof qiziga ko'ngil qo'yishi va unga yetishish yo'lidagi oldiga chiqqan to'siqlar, endi muhabbatiga erishdim deganda Isfandiyorxonning biryoqlama siyosati tufayli vujudga kelgan qahatchilik oqibatida ko'plab kishilar hayoti kabi ularning ham oilasidagi nochorlik, so'ngra Sovet imperiyasi yuvundixo'rlarining chaquvi natijasida asl iste'dod egalari qatori qatag'onga yuz tutishi, so'ngra "Nomini oqlash uchun" 2-jahon urushiga safarbar etilib urushda mardonavor qurbon bo'lishi voqealari tashkil etadi.

Qutlug'murod bolalik davridan sozga, so'zga muhabbat bilan ulg'ayadi. Tug'ma iste'dod yuragida sozandalikka bo'lgan ulkan qiziqish va ishtiyoqni

alanganatgan yosh Qutlug‘murod otasi sozanda bo‘lishiga qarshiligiga qaramasdan Abdirim bangiga shogird tushib, kasb sirlarini o‘rgana boshlay-di. Bir yigitga qirq hunar oz deganlaridek po‘stindo‘zlik va kurash hunarlarini ham o‘zlashtirib hunarli, pahlavon yigit bo‘lib yetishadi. Ilohiy iste‘dod, oq ko‘ngillik, dovyuraklik, mehnatkashlik, ustozlarga sadoqat Qutlug‘murod xarakterining asosiy xususiyatlarini tashkil etadi.

Asardagi yana bir muhim obraz Abdirim bangidir. U asl inson, mahoratli sozanda, adolat va haqiqat kurashchisi sifatida tasvirlangan. Boshqa qah-ramonlardan yaqqol ajralib turadi. Sho‘rolar siyosatining chirkin va manfur yuzini ko‘ra bilgan ongi uyg‘oq kishilar timsoli. U uzoqni o‘ylab ish ko‘ruvchi, shogirdlariga mehribon va g‘amxo‘r ustozdir. Albatta xonliklar davrining bunday chin insonlari sho‘rolar davrida xush ko‘rilmagan va qatag‘on qurboni bo‘lishgan.

Adib sozandalik kasbi sirlari, mashaqqatlari, sozandalar hayotini tasvirlarkan, mahoratli san‘atkorlar bilan bir qatorda hamma zamonlarda ham iste‘dodsiz g‘alamislar bo‘lgani va bunday olchoq, ta‘magir, xasadgo‘y, iste‘dodli san‘atkorlar bilan halol raqobatlasha olmay zimdan, yashirin chog‘ qaziydigan, hatto qotillikdan ham qaytmaydigan qo‘shiqchilarning umumiy timsolini Matmurod hofiz–Matti murrik xarakteri orqali mufassal tasvirlaydi. U xiylagarlik va makkorlikda tengi yo‘q bo‘lgani uchun o‘zining jirkanch asl qiyofasini ustamonlik bilan berkita oladi. Yosh san‘atkorlarni ustozlariga qarshi qayrashga, hatto qahramonimiz Qutlug‘murodni yo‘ldan urishga ha-rakat qiladi. Ammo ustoziga sadoqat va mehr iplari bilan bog‘langan Qutlug‘murod unga qo‘shilmaydi. Niyatiga yetolmagan olchoq axiyri uning taomiga zahar solishga muvaffaq bo‘ladi. Zahar ta‘siridan Tangri inoyati va tabib sharofati bilan halos bo‘lgan Qutlug‘murod Matti murrik o‘limida nohaq ayblanib bir muddat zindonband qilinishi Qutlug‘murod xarakterining o‘sib borishida muhim rol o‘ynaydi.

Yozuvchi Muhammad Rahimxon soniy–Feruz, uning ayonlari, hokimlar, ahli din vakillari bilan bo‘g‘liq lavhalar orqali o‘sha davr Xiva Xonligi madaniy hayoti haqida bir qadar tasavvur beradi. Feruz odil hukmdor, ilm-fan, adabiyot va san‘at rivoji uchun jonkuyar podshoh, oqil kishilar va ahli din fikri bilan hisoblashuvchi, iste‘dodli kishilarga qo‘lini uzatuvchi rahnamo sifatida tasvirlanadi. Bundan tashqari uning nodir kitoblar to‘platgani, obodonchilik ishlari, san‘atimiz rivoji yo‘lida qilgan harakatlari, xususan, "Xorazm maqomlari" ni saqlab qolish yo‘lidagi sa‘ylari, o‘lkamizga ilk kinematografiyani olib kirgani tarixiy manbalardan olingan ma‘lumotlar bilan dalillangani e‘tiborga molik.

Shuningdek, Isfandiyorxonning otasi siyosatiga qarshi ishlari, uning hukmdorlik davrida nafaqat oddiy xalq, balki, usta hunarmandlar uchun ham ahvol og‘irlashgani, shoirlar, sozandalar, hofizlar, ahli ulamo qadrsizlangani haqqoniy tasvirlangan. Ammo sozga, san‘atga ixlosmand, chinakam shinavanda, san‘atkor

xalqimiz to‘ylari shunda ham sozandasiz o‘tmagani, shu yo‘sinda Xorazm qo‘shiqchilik an‘analari unutilmay saqlanib kelgani, hatto sho‘rolar davrida ham milliy mumtoz qo‘shiqchiligimizni saqlab qolish yo‘lida tinimsiz harakatlar bo‘lgani kishini quvontiradi.

Romanda uchinchi tarixiy qatlam–sho‘rolarning,–puch vadalar ostida yurtimizni egallagan qizil imperiya bosqinchilarining aldov usullari, xalqimiz boshiga solgan jabr-zulmlari, xalqimizning asl kishilarini, diniy rahnamolarni, nodir insonlarni turli xil bo‘htonlar orqali o‘ldirib yuborishgani, chaqimchilik va qatag‘onlar ayrim tarixiy shaxslar hayotiga asoslanib haqqoniy tasvirlanadi. Qutlug‘murod ham ana shunday qatag‘on siyosatidan chetda qolmaydi. Nima gunoh qilganini o‘zi ham bilmagan minglab insonlar kabi sovetlarning dastlabki yillardagi va‘da va uraaa, uralariga ishonib sho‘rolarga xizmat qilayotgan, xatto otasi bilan birga rafiqasi Qamarsultonni paranjisini yoqishga davlat etganligiga qaramay, arzimagan bahonalar bilan millatchilikda ayblanib, uzoq Sibirga surgun qilinadi. Qutlug‘murod urushda vatanidan minglab kilometr olislarda yurtida bo‘layotgan ahvol, oilasi yuz tutgan parokandalikdan behabar jon beradi. Asar iste‘dodli insonlarning fojeaga yuz tutgan ayanhli taqdiri bilan tugallanadi. Biroq, xalqimiz shunday og‘ir kunlarda ham kuy-navoga qalban bog‘langani, hayot mashaqqatlarini soz va so‘z yordamida mardonavor qarshilagani o‘quvchi ongida unga nisbatan ehtirom uyg‘otadi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu ramanda uch tarixiy davr, Muhammad Rahimxon-Feruz, Isfandiyorxon va sho‘rolar davri voqealari qalamga olingan. Uch davrning san‘at, xususan, sozandalikka uch xil munosabati. Muhammad Rahimxon davrida rivoj topgan va sayqallangan qo‘shiqchilik san‘ati, Isfandiyorxon davriga kelib qadsizlanishi, sho‘rolar davrida esa o‘z mafkuraviy g‘oyalari xizmat qildirishga urinishlari tasvirlangan. Sho‘rolar siyosatining qo‘rqoqligini qarangi, xonlik insonlarining qo‘shiqlari qaridagi ma‘nolar uyoqda tursin hatto oddiy insonlarning ismlaridan ham qutilishga urinishadi.

Yozuvchi romanda qadim urf-odat va an‘analarimizga, xalq o‘yinlariga, hikmat va naqlarga ko‘p bora murojat qiladi. Xalqona iboralardan kerakli o‘rinlarda ustalik bilan foydalanadi. Xiva xonligi va undagi katta-kichik hududlar, o‘ramlar va ko‘chalar, bozor va rastalar haqida, turli hunarlar va kasblar haqida, xalqning yashash tarzi, moddiy ahvoli, urf-odatlarini, kiyinish uslubi haqida aniq tasavvur beradi. Asardagi qahramonlar ruhiyatini va dunyoqarash tarzini ochishda sheva imkoniyatlaridan keng foydalanadi. Asarning yozilgan yillariga diqqat qaratsak 1995-2011-yillar oralig‘ini tashkil etadi. Bundan ko‘rinadiki, adib asarni yozishga puxta kirishgan, tarixiy ma‘lumotlar, sozandalikka xos sirlarni sinchiklab o‘rganish asnosida qo‘limizdagi ajoyib asarni yaratgan. Asarning badiiy qiymati shundan iboratki, o‘quvchini nafaqat sozandalik va sozandalar hayoti, balki, mumtoz na‘volar og‘ushida yaqin o‘tmishdagi xalq hayoti bilan tanishtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.U.Normatov.Umidbaxsh tamoyillar.–T., "Ma'naviyat",2000
- 2.M.Qo'shjanov.Mohiyat va badiiy.–T., Adabiyot va san'at nashriyoti,1977
- 3.Mahkam Mahmud.Sozanda–xalq taqdiri haqida roman.,–T,2012
- 4.Q.Yo'ldoshev.Roman va bugungi kun romanchiligi."Sharq yulduzi",2011-4
- 5.Yakubov.I.A."Mustaqillik davri o'zbek romanchiligi".–T.,2018

